

AZ ÖRÖK RÁKÓCZI

ÍRTA

RAVASZ LÁSZLÓ

REF. PÜSPÖK,

A M. TUD. AKADÉMIA TISZTELETI TAGJA

IN em szeretem emberi dolgokra és személyekre az örökkévaló jelzöt alkalmazni. Az, ami emberi, múló, tehát ellentmond az örökkévalóságnak. És mégis használnom kell ezt a szót, mert egy tényt akarok kifejezni vele. Azt tudniillik, hogy minden olyan személy, aki egy fogalmat testesít meg, addig él, amíg ezt a fogalmat a korszak megéri és újra meg újra kitermeli. Rákóczi fogalommá vált, s mint ilyen, a magyar léleknek lényeges vonásait fejezi ki. Ennélfogva olyan idős, mint az öntudatos magyar lélek és addig él, amíg ez az öntudat meg nem homályosul.

Rákóczinak történelmi alakja csak edény, amelyben drága kenetül Rákóczi, a fogalom helyezkedik el. írhatnám azt is, hogy Rákóczi, az eszmény; mert tulajdonképpen az ideára gondolok, arra az uralkodó értékszövedékre, amely szabályozza a valóságot.

Ennek a szabályozó gondolatnak edénye a Rákóczi történelmi alakja. Bizony törekeny holmi ez az edény, magán viseli a kornak stílusát, de mindenki tudja, hogy benne nárdusként olyan erők helyezkednek el, amelyek a történelmi korlátokon túlra utalnak és túlról erednek. Ám azért igen világosan látszik, hogy Rákóczi alakjának történetisége különösen alkalmas volt történetfeletti magas érték-gondolatok kifejezésére.

Először azért, mert az ő alakja megelőző roppant nagy történelmi erők eredménye. A Zrínyi- és Rákóczi-ágban a dél és észak, kelet és nyugat, a század két leghatalmasabb nemzetsége ér össze és termi meg II. Rákóczi Ferencben azt az egyéniséget, aki mind a két nemzetséget összefogja és megkoronázza. A Zrínyi-vérben a dunai magyar, a Rákóczi-vérben a tiszai magyar olvadt össze az ő egybefoglaló egyéniségében. Ezért alakja már történelmi előzményeinél fogva is az egész magyarság megszemélyesítőjévé vált. Elődeiben bizonyos fokozatosság érezhető jelentőségében és tragikumában egyaránt. Amint közeledünk nemzetségfája ágain Rákóczi Ferenchez, azon mértékben válik végzetessé, sőt tragikussá a levegő. Rákóczi Ferenc már akkorára nőtt — nem annyira azzal, ami volt, hanem azzal, aminek látták — hogy nem fért el korszakában. Valakinek össze kellett törnie a másikat s e nagy birkózásban a korszak volt erősebb.

Adott helyzetében is egész különös tragikum érzik. A török ki van űzve, az ezer sebből vérző, elalélt magyarság kezd magához térni. A római császár odafenn Bécsben hatalma tetőfokán áll. Neki lát roppant birodalma megszervezésének, hogy ezt a tarka-barka tömeget egylelkű, egynyelvű, egysorsú néppé tegye. A nagy német-római birodalom életútja halálosan keresztelte a Magyarországot; ami nekik élet volt, az nekünk halált jelentett. Sietni kellett a meneküléssel s ezt csak egy módon lehetett elérni, ha egy nagy szabadságharcba kezdenek. Meg kellett ismételni azt, amit a független Erdély egy századon át gyakorolt, meg kellett védeni Magyarországot a nyugati szomszéd roppant beolvasztó ereje ellen. Erdély azonban nem volt fellegrárnak, nem volt török császár hátvédnek, semmi sem volt, csak egy magyar férfiú, akiben az ország még ki nem kiáltott fejedelmét látta mindenki. Ez az ember második Rákóczi Ferenc volt, a magyar történelmi erők nagy összefoglalója, az egyetlen tényező, aki másfél millió hold vagyonával, több száz várával és falujával, ragyogó nemzetiségével magábanvéve az egyetlen magyar erőnek volt nevezhető. Ezért az ő forradalma végzetesebb, komorabb és halálosabb kockázatú. Ha Bocskai vagy Bethlen kiszállt császárt kergetni, mindig ott volt Erdély földje, ahová visszatérhetett. És ha egészen veszedelmessé vált a helyzet, utolsó pillanatban segítséget adott a török, igaz, hogy irtózatossá prédát szedett érte emberben, aranyban és becsületben. Erdély és a két versengő világbirodalom egymást kiegyensúlyozó feszültsége helyett ez a forradalom — a francia délibábokon kívül — legnagyobb fiának anyagi és erkölcsi erejében bízik csupán. A játék életre és halálra ment, nemcsak a szereplők, hanem maga egy nemzet állott vagy esett el benne.

Ez a sorsos feszültség Rákócziban különös egyéni élménnyé válik. A bécsi nevelés már megtette hatását; Rákóczi kezdett a német művelődés, a német szellem és a német életformák felé húzódní. Ha az ifjú Rákóczit nézzük, az az érzésünk, hogy Bécs megnyerte a csatát. Németté vált a fiatal Rákóczi. De egyszer csak belevágott a magyar fájdalom — mindegy, akár emlékekből, akár sérelmekből, akár haragból vagy szeretetből származott a kése — és belevágott az elrejtett, eltitkolt, szenvedélyes magyar érzés elevenjéig. Rákóczi ledobta a német módot és kiadta a legjajgatóbb, legpatétikusabb és legjeremiásabb írást: *Recrudescunt c. kiáltványát*. Ő magyar lett, de az ország lángba borult.

Történelmi helyzetéhez különös módon illenek egyéni vonásai. Magyar úrnak a kezében nem volt még akkora vagyon, talán még a Hunyadiakéban sem, mint az övében. A napkirály századát éljük, ahol a fejedelmek mind «grand seigneur»-ök. Rákóczi nagyvonalú ember volt és a született urat olyan ösztönyszerűen felismerte benne a nemzet, mint ahogy Platon szerint a királyok valami titkos jellel megkülönböztetve születnek, és ha felismeri a korszak ezt a jelet, meg van mentve; ellenkezően elveszett. Fejedelmi személy nem volt olyan rokonszenves, szép, komoly és vonzó, mint ő. Mindezzel különösképpen foglalkoztatta kortársainak képzeletét. Ehhez járult hallgatag és némileg visszahúzódo ter-

mészete, s ez méginkább fokozta az érdeklődést iránta. A lobbanékony, tele-szájú, szívét a tenyerén hordó magyarok között elmélkedő lénye titokzatos-ságba öltözött. Szelíd volt és elszánt, őszinte, de hallgatag. Képes volt eldobni magától roppant vagyonát, sőt egész életének minden emlékét, minden verő-fényét s önként vállalta a rodostói sorsot, mert a hűség így parancsolta, Különösen passzivitása, tűrő hősiessége volt az a rendkívüli tapasztalat, amely őt századok példájává teszi. Számkivetésben való megmaradása, szent és konok állhatatossága, közben a lelki életnek meg-megújuló felelédeése együtt tették azt a roppant erkölcsi benyomást, amelyet kortársaira és következő századokra gyakorolt és amelynek varázsa alól sem közvetlen környezete, sem ellenségei nem tudták magukat kivonni.

Mindebből világos, hogy Rákóczi alakja hőskultuszra termett s történeti vonásán a mítoszképzés friss keze dolgozott. Ebből az is következik, hogy Rákóczi az örök magyar hőskultusznak a tárgya.

Ki a hős? Az, akinek nagyságában egy nemzet szemlélheti önmagát. Szükséges, hogy a történelmi adottság elbírija és igazolni tudja ezt a szemléletet; de maga a légkör, amelyben kivirul, nem a tudományos megismerés fénylő és száraz levegője, hanem a mítoszképzés félig világos, félig sötét párázata, amelyben más a fénytörés, más az alakok körvonala és mérete. Rákóczi alakja nem csak egy történeti személy, akit tudomásul kell és lehet venni, hanem a nemzet lelkének egy olyan alkotása, amelynek létjogosultsága csak félig alapul a történelmi adottságon, félig onnan származik, hogy egy nemzet rendesen mítoszképzéssel, azaz hősein keresztül táplálja önmagát. Illúziók-e ezek? Nem mondhatnám. Ezek kísérletek, hogy Isten elrejtett erőiből minél többet megragadjunk és a hit és engedelmesség örök parancsai szerint a nemzetet hősein keresztül lélekkel tápláljuk.

Így lesz a Rákóczi-fogalom vagy Rákóczi-idea a nemzet lelkében élő, sokszor tudatalatti, sokszor egészen világosan látott értékeszme, amelynek nevelő és ihlető, buzdító és vigasztaló hatása állandóan érvényesül. Sőt az az érdekes, hogy minél életrevalóbb, üdőbb és komolyabb egy nemzedék, annál inkább fogékony e normáció iránt; minél kevésbé fogékony, annál inkább elerőtlenedett és meghalványodott nemzeti öntudata és hivatásérzete.

Azt is természetesnek kell találni, hogy a Rákóczi fogalomban egész sajátos egyéni vonások is érvényesülnek, de ezek a vonások a nemzeti lélek egészét fogják össze és tartják úgy, mint a király keze az aranyalmát. Az aranyalma nagyobb, mint a kéz, amely tartja, s amit jelent: nagyobb mindennél, mert maga a birodalom s mégis egy kéz tartja, meghatározott szög alatt, meghatározott magasságban. Valahányszor a nemzet életeszmeje egy-egy hős személyével azonosul, mi sem könnyebb, mint az egész történelmet, a nemzet egész életét ennek a személynek a szempontjából nézni és megállapítani, hogy úgy tartoznak egymáshoz, mint a piramishoz a csúcsa. Nem jelent tehát semmi nehézséget felfedezni a hős eszmei meglétét történelmi megjelenése előtti századokban is, és kimutatni azt, hogy az őt megelőző időkben homályosan, adventi

fátyollal letakarva, egész egyénisége meg volt névtelenül vagy rejtelmesen a nemzeti lélek mélységeiben.

Miféle vonásokból áll a Rákóczi-fogalom tartalma? Mit érez a magyar, ha Rákóczi alakját szemléli?

Először is a nemzeti öncélúság gondolata lesz világos előtte. Magyarnek születni nem kiváltság, nem csapás; nem kénytelenség, amiből erényt kell csinálni vagy magában való különös érték; magyarnak lenni: sors, egzisztencia; egy olyan minőség, amely létünket úgy színezi, mint az aranyat a sárga szín. Ennélfogva a magyarság létkérdés. Mi csak úgy élhetünk, ha magyarok maradunk. Ezt érezzük meg a Rákóczi-fogalomban. Ő volt az, aki már-már kihűlt és elszakadt. Nagy megrendülések között felfedezte lényének ezt az egzisztenciális gyökérszálát; megvallotta, rátette életét s azért, hogy magyar: meghozta a legnagyobb áldozatok sorozatát, amelyhez foghatót történelmünk, sőt a népek történelme alig ismer. Kétségtelen, hogy a magyar lélek eleven erejéhez hozzátartozik az a készség, amellyel inkább meghal, mintsem magyarságát feláldozza. Ez azt jelenti, hogy a magyarság olyan életminőség, amely az életnek célja és értelme. Ez a Rákóczi-fogalom első tényezője.

Másodszor a Rákóczi-fogalomban szemléli a magyar az erkölcsi erők magasztosságát s némán hódol történelmének legnagyobb etikai értéke előtt. Rákóczi ember volt, megverje sok gyengeséggel és gyarlósággal, az eredendő bűn áthághatatlan törvénye szerint. Sokszor gyenge volt, főképpen az alája rendeltékkel szemben; jóságból engedett a körülötte levők lefelé húzódo kényszerének; föl lehet sorolni vergődésének egész hosszú sorát; mégis az a mód, a hogyan vállalta és hordozta sorsát, amilyen nagy tudott lenni a szenvedésben, s amilyen fejedelmi személy maradt a török faluvégen: olyan erkölcsi látvány, amelynek mását történelmünk nem tudja felmutatni. A remete Salamont nem ismertük; Kossuth polgár maradt a hontalanságban is, aki volt, míg népe sorsát nem intézte; Rákóczi az egyetlen, akiben visszajára fordult a népmese leleménye: királyból bujdosó lett és fenségéből nem veszített semmit. Koldussá és földönfutóvá lett, de erkölcsi gazdagsága ezzel még jobban megnövekedett. Kegye elemkenyérre jutott és grand seigneuri volta nem szenvedett csorbát; közvetlen, barátságos, előkelő és vonzó volt a fejedelmi székben, de az maradt a rodostói olvadó jégtáblán is. Az aktív, temperamentumos, kitöréseket szerető magyar kedély Rákóczi csöndes és halk szenvedésében olyan törvényeket, igazságokat és szépségeket sejt meg, amilyeneket senki más szívéhez közel hozni nem tud és Rákóczihoz fogható világossággal nem példáz. A magyar lélek praxis pietatisában Rákóczi nagszerű példa; vallásossága annyira lényeges, annyira evangéliumi, hogy minden lényeges és evangéliumi hithez egész közeláll. Egykori írődeákja, minisztere és jóbarátja: Ráday Pál, a korszak legnagyobb református imádkozója, annyira közel áll szívéhez, hogy nem lepne meg, ha kiderülne, hogy együtt is szoktak imádkozni.

A Rákóczi-fogalom nem vidám, biztató, mesebeli erőket felszabadító, mint a Cidé, a Rolandé vagy az Oroszlánszívű Richárdé. Tele van bánattal és tragikummal. Ellenfele a király, aki magyar koronát hord a fején, pedig idegen a magyarhoz, sőt ösztönösen ellensége. Ő maga a magyar nemzetnek képe és egybefoglaló] a, aki lázadóvá lesz és számkivetésben hal meg. Tragikuma az örök magyar tragikum: sohasem lehetett azt csinálnunk, amit kellett volna; mindig azt kellett csinálnunk, amit lehetett. Ez a megalkuvás élettörvényvé vált s ennek az élettörvénynek halálig való tagadása Rákóczi Ferenc. Győzelem nélküli hős, akinek arcán nincs mosoly s ezért a Rákóczi-fogalom hangulati velejárója az árvaságnak, szomorúságnak az az érzése, amelyben a magyar saját létének nagy fenyegetéseit és ellentmondásait érzi meg. Oda nyúlik ez vissza, ahonnan a magyar sírva-vigadás ellentmondása táplálkozik. A magyar léleknek ez a mély, szinte tudatalatti megrendülése táplálta a kuruc költészetet, amelynek lírája, zenéje, hetyke bánata és halálos életkedve úgy veszi körül Rákóczit, mint a hold testét a fényes párázatok udvara. Alakja mindig ebbe a hangulatba visz át s valahányszor bármely más összefüggésben Mohi, Mohács, Világos és Trianon hangulatába kerülünk bele: a gomolygó érzelmi hullámokból kiválik a Rákóczi alakja, akiben személyesül s egyszersmind tárgyiasul ez az örök magyar érzés.

Végül Rákóczi alakja különösen alkalmas sorsunk esztétikai szemléletére. Van valami roppant ellentét ez életsors kezdete és vége között. Az első fele a magyar tűz, a magyar kard, a magyar vitézi élet, ifjúság és hódító erő felfokozódása; a második fele a legnagyobb magyar decrescendo, amely roppant csendességek öbleiben hal el. Az első fele a magyar életnek hatványozódása, tűzhányószerű kitörése: a másik rész a legszebb és legszomorúbb pásztortűznek lassú kilobbanása. Vulkán és pásztortűz üzeneti egymásnak mindazt, ami a magyar sorsban bánat, a magyar erkölcsben vigasz és a magyar életben szépség. Nem csoda, hogy a romantika Magyarországon nemzeti romantikává vált és ez a nemzeti romantika népköltési gyökerekből táplálkozott akkor, amikor a Rákóczi-eszmény költészetét megteremtette és szakadatlanul tovább teremti, kőben, szóban, dalban, álomban és tettben.